

УДК 94(477–25)«19»:2

Перепелюк О. М.,
аспірантка кафедри історії України, Уманський
державний педагогічний університет ім. Павла Тичини
(Україна, Умань), perepelu4ka@gmail.com

Підготовка учителів церковного співу в Київській єпархії кінця XIX століття

Метою дослідження є детальна характеристика практики проведення літніх курсів церковного співу у місті Києві для учителів церковнопарафіяльних шкіл. З'ясовуються термін навчання, кількість учасників та прізвища учителів, програма навчання, перелік запитань на випускних іспитах, оцінки. Це доповнює загальне уявлення про працездатність РПЦ уніфікувати церковний спів.

Дослідження базується на принципах історизму, наукової об'єктивності, а також на описовому та аналітичному методах.

Зроблено висновки, що організації курсів церковного співу приділяли особливе значення, оскільки Святіший Синод виділяв чималі кошти для їх функціонування. Приміщенням для проведення навчання слугували верхній поверх Контрактового будинку на Подолі та приміщення Києво–Софійського духовного училища. На відкритті курсів були присутні світські та духовні очільники, що ще раз підкреслює важливу роль підготовки учителів співу. Випускники таких курсів отримували можливість викладати одностайний та багатоголосний спів, організувати церковні хори та керувати ними. А так як навчання на курсах здійснювалося за єдиною загальнодержавною програмою, то це сприяло поступовому викориненню традиційних особливостей піснеспівів на українських землях.

Ключові слова: Православна Церква, Києво–Софійське духовне училище, курси церковного співу, духовна освіта, місто Київ, учителі церковнопарафіяльних шкіл.

Духовна освіта в XIX столітті розвивалася надзвичайно стрімко. Особливе місце належало розвитку церковно–хорового мистецтва. Суспільство потребувало якісно нової інтерпретації молитви у музиці. Конкуруючи з католицькими костелами у привабливості проведення богослужіння Православна Церква виводить церковний спів на якісно новий рівень. На церковну освіту починають виділяти більше коштів, у єпархіях відкриваються літні курси церковного співу для учителів, тобто своєрідні курси підвищення кваліфікації. Розгортається масштабний освітній процес, який поклав початок трансформації релігійного музичного мистецтва, збільшення кількості хорів та покращення звучання.

Історія церковного співу привернула увагу дослідників достатньо недавно. У останні п'ять років вивченням даної проблеми займаються А. Смишляк та Н. Костюк. Основою для даного дослідження стали архівні матеріали та публікації в періодичних виданнях «Киевские епархиальные ведомости», «Церковно–приходская школа».

У кінці XIX століття літні курси церковного співу у місті Києві були відкриті з метою підготовки регентів та учителів співу, перед якими стояло завдання: після навчання повернутися до школи свого повіту та утворити хор.

Київською Єпархіальною Училищною Радою (далі КЄУР) 1895 року було ухвалено рішення організувати літні курси церковного співу та викликати здібних учителів церковнопарафіяльних шкіл. Повідомляючи про це повітовим відділенням, КЄУР постановила:

1. негайно оголосити учителям про відкриття зазначених курсів. Із числа бажаючих вибрати не більше 5 кандидатів для вступу, керуючись при виборі такими вимогами:

– кандидатами для відрядження повинні бути вибрані тільки ті, хто володіє музичним слухом і має уже хоча б елементарні знання зі співу;

– на вибір кандидатів на курси, повітове відділення КЄУР повинне звернути особливу увагу, так як минулих років були прислані учителі, що не мали ні слуху, ні голосу, а тому непридатні для співу;

– тих, хто прослухав повний курс церковного співу в духовних чи учительських семінаріях – не відряджати;

– вибрані повітовим відділенням Київської Єпархіальної Училищної Ради кандидати, після закінчення курсів зобов'язуються повернутися у школу, при якій числилися та прикласти усі зусилля для навчання хору півчих при ній.

2. Літні курси діють з 20 червня по 6 серпня. До початку відкриття курсів, бажаючих навчатися зобов'язано приїхати до Києва, маючи посвідку на проживання. У цих посвідках повинно бути зазначено, що пред'явник є учителем (або виконувачем обов'язки учителя) парафіяльної школи і прямує в місто Київ терміном по 6 серпня на літні курси церковного співу, організовані КЄУР.

3. Учителям, які не в змозі забезпечити собі проживання, буде надане житло на період навчання. Але таким учителям потрібно мати документальне підтвердження про неплатоспроможність. У даному посвідченні обов'язково має бути зазначено розмір платні, яку отримує учитель.

4. Про вибраних кандидатів відділення повинні КЄУР до 1 червня повідомити: при яких школах вони числяться і за якими критеріями були вибрані, а також про те де ці учителі отримували освіту і чи мають якусь атестацію з церковного співу.

Училищна рада оголосила, щоб бажаючі жити у гуртожитку (за свій кошт чи за кошти КЄУР) з'явилися із постілью (подушка, ковдра, простирadlo) [4, арк. 89].

Для проведення навчання київський міський голова виділив верхній поверх Контрактового будинку на період з 20 червня по 31 липня 1895 року. Усього на курси надійшло 84 «Прошення» від учителів Бердичівського, Васильківського, Звенигородського, Сквирського, Таращанського, Уманського, Черкаського, Чигиринського повітів.

Чітким графіком регламентувалось навчання та дозволя курсистів. Зокрема прописувалося, що вони були зобов'язані о 7 годині ранку бути присутніми на ранковій молитві, а о 18–й годині учителі чоловіки відвідували загальну молитву в Контрактовому будинку, а учителі жінки молилися по своїх квартирах. Навчання тривало з 8:00 до 1:30 та з 16:00 до 18:00 години. Для тих, хто користувався їдальнею – ранковий чай о 7:00, обід о 13:45, вечеря о 19:00. Той, хто мешкає на приватних квартирах і не зміг бути на уроках через хворобу, повинен в той же день надіслати повідомлення миською поштою завідувачу курсами. У дні занять мешканці гуртожитку могли відлучатися по своїх справах з 19:00 до 20:00, в особливому ж випадку чоловіки до 22:00, а жінки до 21:00, але тільки з дозволу наглядача курсів. У недільні і святкові дні, тим, хто жив у гуртожитку, можна було отримати відпустки. Чоловікам дозволялася відпустка з 13:00 до 23:00, а жінкам з 13:00 до 21:00 години. Під час занять ніхто з сторонніх не міг зайти до гуртожитку. У дні недільні і святкові усі учителі зобов'язані бути присутніми на нічній службі і літургії. Куріння тютюну у класній залі, на сходах і у коридорах перед класом заборонялося.

Освітлення в гуртожитку вимикалось о 22:00 годині [5, арк. 19].

Після завершення занять усі слухачі екзаменувалися і отримували оцінки. Комісія по влаштуванню літніх курсів церковного співу в Києві повідомляла членів КЄУР, що випускні іспити для курсистів мають бути проведені 29 липня для молодшої групи і 31 липня 1895 року для старшої групи. Іспити проводилися у залі Контрактового будинку від 9-ої години ранку до 14-ої години. На екзамен були винесені такі питання:

1. О звуке
2. Что такое звук?
3. Звук музыкальный и не музыкальный
4. Изображение звуков нотными знаками
5. Нотные знаки: ноты целые, половинные, четверти и восьмые
6. Различие нотных звуков по высоте и долготе
7. Различного рода музыкальные ритмы
8. Пение звукоряда в разных ритмах
9. Изучение интерваллов
10. Что такое интервалл и какие бывают интерваллы?
11. Увеличенные и уменьшенные интерваллы
12. Формула построения гаммы мажорных
13. Изображение интерваллов и гаммы на классной доске
14. Гаммы мажорные мелодические
15. Исполнение несложных сольфеджий из сборника «Конконе» [4, арк. 210].

Екзаменаційна комісія своїм рішенням від 2 серпня 1895 року затвердила успіхи слухачів курсів по теорії співу, сольфеджію, обіходному і восьмиголосю такими оцінками (табл.1):

Таблиця 1

	I група (45 осіб)	II група (56 осіб)
<i>Відмітка</i>	<i>Кількість осіб</i>	
Отлично	0	0
Весьма хорошо	2	4
Очень хорошо	6	15
Хорошо	9	20
Удовлетворительно	4	5
Слабо	14	2
Посредственно	9	8
Не держал экзамена по болезни	1	0
Не явился	0	1
Регентское свидетельство	0	1

Як видно з наведених даних, з 45 слухачів 1-ї групи найбільше (14 осіб, що становило 31,1%) отримали оцінку «слабо»; оцінки «весьма хорошо», «очень хорошо», «хорошо» отримали 17 осіб, що становило 37,7% від кількості курсистів цієї групи. Тобто у першій групі курсистів, яку склали учителі з невеликими здібностями до співу, більше третини освоїли програму курсів і показали добрі результати. Що стосується другої групи, то з 56 осіб 20 (що становило 35,7%) отримали оцінку «хорошо», 19 осіб – «весьма хорошо» і «очень хорошо» (33,9%) і тільки 15 осіб (26,7%) були оцінені на «удовлетворительно», «слабо» і «посредственно» [2, арк. 107].

Стосовно видачі свідоцтва слухачам першої групи, то екзаменаційна комісія постановила: тим,

хто отримав відмітки «слабо» і «посредственно» свідоцтва не видавати, а тим, хто має оцінки «отлично», «весьма хорошо», «очень хорошо», «хорошо» і «удовлетворительно» отримують свідоцтва з правом викладання одноголосного церковного співу у школах.

Слухачам другої групи, які отримали оцінки «отлично», «весьма хорошо» і «очень хорошо» отримали свідоцтва з правом влаштування хору. Тим, хто отримав оцінки «посредственно» і «слабо» свідоцтва не отримали, а усі інші з оцінкою «хорошо» і «удовлетворительно» отримали свідоцтва з правом викладання одноголосного церковного співу [3, арк. 226].

У наступному 1896 році курси церковного співу діляли з 15 червня по 1 серпня. Ще 24 травня 1896 року у приміщенні Києво-Софійського Митрополичого дому відбулося засідання комісії з влаштування курсів. Були обрані викладачі, розроблена програма занять і вирішені організаційні питання з влаштування курсів церковного співу.

Приміщення для влаштування курсів із гуртожитком для слухачів було надане Києво-Софійським духовним училищем, а квартири для слухачок виділені в другому Київському жіночому училищі духовного відомства.

Комісія постановила, щоб викладачем восьмиголося, обіходу і хорового співу запросити диякона Трьохсвятительської церкви А. Базилевича, викладачем теорії співу і гри на скрипці – А. Шуммера, викладачем теорії і хорового співу у першій групі – А. Ільїнського, викладачем церковного уставу і псаломного церковнослов'янського читання – диякона при Другій чоловічій гімназії Е. Гребінського з оплатою по 1 руб. 50 коп. за годинне заняття. Наглядачем за порядком у гуртожитку запросити Г. Ушинського із платою 100 руб. за увесь час курсів [1, арк. 35].

Програму навчальних занять на курсах було взято з травневої книги журналу «Народное Образование» за 1896 рік, що була укладена Училищною Радою при Найсвятішому Синоді. Також Св. Синод асигнував Київській Єпархіальній Училищній Раді на влаштування курсів церковного співу 900 руб.

За результатами попереднього іспиту на курси зареєстровано 70 учителів співу чоловіків і 20 учителів жінок.

Усі курсисти відповідно до їх підготовки, знову були розподілені на групи – у першу молодшу групу для отримання права викладати одноголосний церковний спів у школах прийнято 36 учителів чоловіків і 14 учителів жінок. У другу старшу групу для отримання регентського свідоцтва – 34 учителів чоловіків і 6 учителів жінок з Чигиринського, Васильківського, Липовецького, Уманського, Радомишльського, Бердичівського, Таращанського, Канівського, Сквирського, Черкаського, Київського, Звенигородського повітів [1, арк. 198].

Програмою для молодшої групи передбачалося опанування такими знаннями:

1. О звуке
2. Понятия о нотных знаках
3. Ноты: целые, половинные, четверти и восьмые
4. Понятие о гамме
5. Построение мажорной гаммы
6. Гамма До, как образец
7. Построение мажорных гамм с диезами
8. Построение мажорных гамм с бемолями
9. Интерваллы

10. Построение интервалла
11. Гаммы минорные
12. Построение минорных гамм
13. Пение упражнений из «Конконе» [1, арк. 200].

У 1897 році курси церковного співу були відкриті у Контрактовому будинку на Подолі. Як і у попередні роки програма курсів передбачала вивчення теорії музики і сольфеджіо, регентування, хоровий спів, гру на скрипці, обіходний і восьмигласний спів, церковний устав, читання і методики викладання як церковного співу, так і інших предметів. Учителями були запрошені: випускник духовної академії, кандидат богослов'я М. Лисицин (з теорії музики, сольфеджіо і хорового співу), учитель співу Києво-Печерського духовного училища священник В. Тараненко та студент семінарії, регент Києво-Нікольського монастиря – М. Надеждінський (обіход, восьмиголосся, гра на скрипці), учитель зразкової школи при семінарії, диякон Г. Когодовський (методика викладання).

Керувала курсами Комісія, яка складалася з наглядача Києво-Подільського духовного училища ієромонаха Феодосія, єпархіального спостерігача церковнопарафіяльних шкіл священника П. Левицького, повітового спостерігача священника Д. Нікітіна і священника Успенського собору М. Вишемірського. Очоловав Комісію член Єпархіальної Училищної Ради преосвященний Сергій, єпископ Уманський. Господарською частиною курсів завідував священник Г. Ушинський.

Прийом слухачів і випробування їхніх музичних здібностей відбувалися 17–18 червня. Усі зараховані на курси, як і у попередні роки, були розділені на 2 групи – старшу і молодшу, причому в 1-шу були зараховані ті, хто володів знаннями зі співу по обіходу, знали інтервали, а у 2-гу – без знань музичної грамоти, але тих, які володіли музичним слухом. Було прийнято 78 слухачів і 15 слухачок, усього 93 учні, 73 з яких користувалися державною квартирою.

Подією для курсистів був візит до них 18 червня члена Училищної ради при Святійшому Синоді, наглядача церковнопарафіяльних шкіл дійсного статського радника В. І. Шемякіна. Оглянувши приміщення і кухню, він привітав учнів з новою монаршою милістю, а саме з асигнуванням із державної казни 1,5 мільйона рублів на збільшення виплат учителям. А 20 червня розпочалося викладання на курсах: 4 уроки вранці і 2 по обіді [8, с. 909].

Отже, організації курсів церковного співу в Києві кінця XIX століття приділяли велике значення, оскільки Святійший Синод виділяв чималі кошти для їх влаштування. Приміщенням для їх проведення слугували Контрактовий будинок на Подолі та приміщення Києво-Софійського духовного училища. На відкритті курсів були присутні поважні світські та духовні особи, що ще раз підкреслювало непересічне значення події. Випускники таких курсів отримували можливість і зобов'язувалися викладати одноголосний та багатоголосний спів, організувати церковні хори та керувати ними. Літні курси церковного співу в Київській єпархії, як і у багатьох православних єпархіях по усій Російській імперії, давали змогу утвердити загальні зразки церковного співу, підготувати відповідні кадри за єдиною програмою, що теж сприяло уніфікації найбільш емоційно насиченої частини богослужбової практики.

Список використаних джерел

1. Державний архів Київської області. – Ф.276. – Оп.1. – Спр.22.
2. Там само. – Оп.1. – Спр.34.
3. Там само. – Оп.1. – Спр.33.
4. Там само. – Оп.3. – Спр.22.
5. Там само. – Оп.3. – Спр.25.
6. Корчинский Хр. Курсы церковного пения и ручного труда в 1894 г. в Киеве для учителей и учительниц церковно-приходских школ и школ грамоты // Церковно-приходская школа. – 1895. – Кн.7. – С.14–26.
7. Костюк Н. Зарождения та значення церковного співу в православному богослужінні // Наукові записки НІЕЗ «Переяслав». – Переяслав-Хмельницький. – С.84–87.
8. Лисицын М. О курсах церковного пения в текущем году в Киеве // Киевские Епархиальные Ведомости. – К., 1897. – №20. – 16 жовтня. – С.908–916.
9. Свящ. Симеон Козлинский. О церковном пении в сельских приходских церквях и о мерах к улучшению его // Киевские Епархиальные Ведомости. Отдел второй. – 1894. – №8. – С.201–209.
10. Церковна музика та церковно-хорове виконавство останньої чверті XIX ст. в оцінках сучасників (на матеріалах епістолярної спадщини П. І. Чайковського) / А. В. Смишляк // Сторінки історії. – 2013. – Вип.36. – С.34–48.

References

1. Derzhavnyy arhiv Kyi`vs`koi` oblasti. – F.276. – Op.1. – Spr.22.
2. Tam samo. – Op.1. – Spr.34.
3. Tam samo. – Op.1. – Spr.33.
4. Tam samo. – Op.3. – Spr.22.
5. Tam samo. – Op.3. – Spr.25.
6. Korchinskij Hr. Kursy cerkovnogo penija i ruchnogo truda v 1894 g. v Kieve dlja ucitelej i ucitel'nic cerkovno-prihodskih shkol i shkol gramoty // Cerkovno-prihodskaja shkola. – 1895. – Kn.7. – S.14–26.
7. Kostjuk N. Zarozhennja ta znachennja cerkovnogo spivu v pravoslavnomu bogosluzhinni // Naukovi zapysky NIEZ «Perejaslav». – Perejaslav–Hmel'nyckyj. – S.84–87.
8. Lisicyн M. O kursah cerkovnogo penija v tekushhem godu v Kieve // Kievskie Eparhial'nye Vedomosti. – K., 1897. – №20. – 16 zhovtnja. – S.908–916.
9. Svjashh. Simeon Kozlinskij. O cerkovnom penii v sel'skih prihodskih cervvah i o merah k uluchsheniju ego // Kievskie Eparhial'nye Vedomosti. Otdel vtoroj. – 1894. – №8. – S.201–209.
10. Cerkovna muzyka ta cerkovno-horove vykonavstvo ostann'oi` chverti XIX st. v ocinkah suchasnykiv (na materialah epistoljarnoi` spadshhyny P. I. Chajkovs'kogo) / A. V. Smyshljak // Storinky istorii'. – 2013. – Vyp.36. – S.34–48.

Perpeluk O. M., post-graduate student of the Department of History Ukraine, Pavlo Tychyna Uman state pedagogical university (Ukraine, Uman), perpelu4ka@gmail.com

The training of teachers of church singing in the Kyiv diocese of the late XIX century

The purpose of the research is a detailed description of the practice of conducting summer courses of church singing in the city of Kyiv for teachers of parish church schools.

The term of study, the number of participants and the surnames of the teachers, the curriculum, the list of questions at the final examinations, marks are clarified.

It complements the general idea of the desire of the ROC to unify the church singing.

The research is based on the historical principles, scientific objectivity, as well as on descriptive and analytical methods.

It was drew conclusions that the organizations of church singing courses paid special attention, since the Holy Synod allocated considerable funds for their functioning, the upper floor of the Contracts House in Podil and the premises of the Kyiv-Sofia Spiritual School served as the premises for conducting training.

At the opening of the courses were attended people of high society and spiritual leaders, and this fact once again emphasizes the important role of the training of singing teachers.

Graduates of these courses were given the opportunity to teach unanimous and multi-voiced singing, to organize church choruses and to manage them, and as courses were carried out under a single national program, so it contributed to the gradual eradication of traditional peculiarities of singing songs on Ukrainian lands.

Keywords: Orthodox Church, Kyiv-Sofia Spiritual School, courses of church singing, spiritual education, city of Kyiv, teachers of parish church schools.

* * *